

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

Затверджую:
Завідувач кафедри СіГД,
полковник служби ЦЗ.
О.В. Рябініна

17 червня 2019 року.

СОЦІОЛОГІЯ

ТЕМА № 8: «СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ. СОЦІОЛОГІЯ НАУКИ».

План.

- 8.1 Освіта як соціальний інститут.
- 8.2 Функції та мета освіти.
- 8.3 Соціологічні дослідження проблем освіти.
- 8.4 Наука як соціальне явище.
- 8.5 Наукова діяльність як об'єкт соціологічного аналізу.

Час проведення: 2 учбові години.

Харків 2019

8.1 Освіта як соціальний інститут

Освіта є одним із самих древніх інститутів. Вона виникає в силу потреби суспільства у відтворенні й передачі знань, умінь, навичок, підготовки нових поколінь до життя.

Соціологія освіти – це галузь знання, що вивчає систему освіти як соціальний інститут, її взаємодію із суспільством. Тобто розглядається взаємозв'язок системи освіти з політичною системою, економічною, з демографічними процесами; взаємодія з виробництвом, ідеологією, соціально-класовою структурою.

Поняття освіти багатозначне. Його можна розглядати і як процес, і як результат засвоєння особистістю систематизованих знань, умінь, навичок. Важливо при цьому розмежовувати формальний і реальний результати освіти. Показниками формального результату є диплом, атестат, посвідчення, що свідчать про закінчення навчального закладу, захисту дисертації й т.п.; а реального – рівень знань, умінь, тобто фактична освіченість.

Освіта — це цілісна самостійна система, що носить інституціональний характер. Однак це не просто діяльність по навчанню й вихованню, а особливим образом організована, ієрархізована, рольова діяльність, що опирається на спеціальні установи, урегульована спеціальними нормами.

Це інститут суспільства, що надає суспільним відносинам по передачі, накопиченню соціального досвіду, цілеспрямованому формуванню особистості стійкість та визначеність.

Також освіту можна розглядати як визначальний компонент культури, що забезпечує наступність і відтворення соціального досвіду. Дуже важливим при цьому є аналіз освіти як одного з факторів прогресу культури.

Інституціоналізація освіти — тривалий і складний процес. Його ознаками є оформлення соціальної групи, для якої діяльність по навчанню й вихованню стає професійною й губить характер аматорського й внутрішньосімейного заняття. Ознакою інституціоналізації є зміна якості самої діяльності. Вона стає рольовою, цільовою, ієрархічною. Про інституціоналізацію свідчить:

- поява спеціальних установ (шкіл, училищ, ВНЗ);
- поява спеціальної групи вчителів, викладачів;
- поява норм, що регулюють процес навчання, виховання.

Предметом спеціального аналізу соціолога є діяльність по навчанню й вихованню: Найважливішою закономірністю розвитку всієї системи освіти є взаємозв'язок навчання й виховання – двох структурних елементів освіти.

Вважається, що виховання відіграє провідну роль. Без підтримки виховання навчання не може дати позитивних результатів; оскільки навчання, відірване від виховання – це тільки розвиток розуму й нагромадження знань, а виховання – це формування особистості, її характеру.

З'єднання навчання й виховання забезпечує, насамперед, прищеплювання учням навичок самостійного мислення, здатності відбивати зовнішній мир і власне «я».

Ефективність навчання, з одного боку, залежить від тих знань і переконань, які вже досягнуті до Вузу (у школі або шляхом самоосвіти); тому в одних випадках навчання й виховання попадають на сприятливий ґрунт, поповнюючи знання й поглиблюючи світогляд. З іншого боку, навпаки, навчання й виховання вступають у протиріччя з колишніми знаннями й поглядами.

Інформація під час навчання може викладатися по-різному:

- вузько, коли вона, поповнюючи розумовий багаж, не збагачує свідомості;
- глибоко, коли відбувається зворотний зв'язок і знання перетворюються в переконання.

У сучасному світі освіта здобуває особливу вагу. Вона покликана забезпечити підготовку суб'єктів соціальної дії до рішення глобальних завдань, що стоять перед людством. Освіта охоплює практично майже всі соціальні групи. Підготовка нових поколінь до здійснення соціальних і професійних функцій останнім часом вимагає усе більше тривалого й складного навчання.

Сьогодні особливу роль у процесі навчання грають гуманітарні науки. Тому доречно говорити про гуманітаризацію (зокрема, вищої освіти), в основі якої лежить всебічний розвиток людини як особистості, формування її світогляду й інтелектуальної культури, а також розвиток особистісних якостей і збагачення культурного потенціалу.

Як складна інституціональна форма суспільства система освіти органічно пов'язана з такими соціальними інститутами, як політика, економіка, залежить від них і разом з тим робить на них зворотний вплив. У складні переломні епохи це особливо очевидно. Стан освіти відбиває стан суспільства, ті якісні зрушення, які в ньому відбуваються.

8.2 Функції й мети освіти

Освіта як соціальний інститут виконує цілий ряд функцій:

- 1) насамперед, варто виділити соціально-економічну функцію освіти. Вона пов'язана з підготовкою до трудової діяльності нового покоління працівників, фахівців, представників різних професій. За допомогою цієї функції освіта забезпечує відтворення різних категорій працівників;
- 2) також освіта включає особистість у соціальні відносини, прилучає її до соціальних норм і цінностей, тобто виконує функцію соціалізації;
- 3) із соціалізацією тісно пов'язана й функція соціальної інтеграції. Прилучаючи до інших цінностей, навчаючи певним нормам, освіта стимулює єдині дії, поєднує людей. (Наприклад, виконанню функцій соціальної інтеграції сприяє те, що школа фізично поєднує представників різних соціальних груп);

- 4) освіта є засобом соціального переміщення й просування нагору по соціальним сходам. Звичайно, у сучасному світі ще зберігається нерівний доступ до вищої освіти, і не завжди отримані знання сприяють просуванню нагору й поліпшенню матеріального становища, але все-таки освіта відіграє значну роль у житті людини (так, особливе значення в сучасну епоху здобувають гуманістичні функції освіти, які спрямовані на розвиток особистості, підвищення рівня її культури, формування системи якостей).

Можна говорити про латентні (сховані) функції освіти:

- У свій час Р. Мертон звертав увагу на таку сховану функцію як "baby sitting" (няньки), школа на якийсь час звільняє батьків від необхідності доглядати за дітьми;
- У навчальних закладах формуються кола спілкування, дружні зв'язки, які, як правило, зберігають значення протягом всього наступного життя. Найчастіше там знаходять і майбутнього чоловіка;
- Вона дозволяє молоді формувати власну культуру.

Серед різних цілей освіти виділяють три найбільш стійкі:

- Екстенсивна мета припускає передачу накопичених знань, умінь, досягнень культури;
- Іntenсивна мета складається в повнім використанні розвитку якостей учнів для формування в них готовності освоювати не тільки певні знання, але й постійно вдосконалювати, розвивати власні творчі навички;
- Продуктивна мета припускає підготувати учнів до тих видів діяльності, яким їм безпосередньо має бути займатися в певній структурі зайнятості.

8.3 Соціологічні дослідження проблем освіти

У зв'язку з ускладненням системи освіти і її взаємозв'язків з іншими соціальними інститутами здобуває все більше значення соціологічний аналіз проблем керування освітою.

Що ж вивчає соціолог у сфері освіти?

- При макросоціологічному підході соціолога цікавить, насамперед, місце освіти в системі суспільних відносин ефективність її функцій, взаємозв'язок з іншими сферами, системний характер самої освіти.
- При мікросоціологічному підході соціолога цікавлять суб'єкти й соціальні механізми діяльності, тобто групи учнів, викладачів, професійні орієнтації молоді, соціальна зрілість випускника, положення випускників на ринку праці й т.д.

Найважливішим завданням соціології є виявлення й вивчення протиріч взаємодії системи освіти й суспільства:

1. Система освіти пов'язана, насамперед, з такими соціальними інститутами як політика, економіка й залежить від них; у свою чергу й політична, і економічна діяльність залежать від рівня освіти тих людей, які знаходяться при владі. Тому, чим більше сприяння виявляється освіті, тим якісніше потім будується політична й економічна діяльність.
2. Підготовка до трудової діяльності в сучасному суспільстві це складний, трудомісткий процес, що вимагає більших матеріальних витрат і часу. Тому важливою соціальною проблемою є приведення освіти у відповідність із потребами суспільства. Тобто важливо, щоб кількість фахівців, що випускають, відповідала запитам суспільства (наприклад, економістів й юристів сьогодні занадто багато, отже, недостача робочих місць).
3. Джерелом більшості протиріч є також недостатній зв'язок вузів з виробництвом. Дослідження показали, що самим слабким місцем продовжує залишатися підготовка студента до реальної практичної діяльності. На думку експертів, більше 50% випускників недостатньо підготовлені до здійснення соціальних ролей. Із-за слабого зв'язку вузу з виробництвом студенти недостатньо інформовані про майбутню трудову діяльність.
4. Крім того, відзначають порушення безперервності освіти, розрив навчально-виховної й науково-дослідної діяльності вузу, надмірну тривалість адаптації випускника й т.п.
5. Не менш важливою проблемою є слабкість матеріальної бази, недоліки науково-методичного й організаційного забезпечення навчального процесу, низький рівень культури виховного впливу.
6. Ще однією проблемою є навчання дітей-інвалідів, а також дітей з багатодітних і неповних сімей.

8.4 Наука як соціальне явище.

У розвитку сучасного суспільства наука відіграє особливу роль. Всі структурні елементи суспільства випробовують все більший вплив науки. У свою чергу наука піддається більше сильному впливу соціально-політичних, економічних й інших процесів.

Наука пройшла складний і тривалий шлях розвитку:

- Перші її прояви можна виявити в далекій давнині. Це знання в області астрономії, математики, механіки, медицини, які знаходили практичне застосування вже в древньому Єгипті, Греції, а також у країнах східної цивілізації. Однак протягом багатьох сторіч наукове знання являло собою лише окремі, не зв'язані фрагменти. Древні знання співіснували з фантастичними поданнями, вони не систематизувалися, не узагальнювалися й зберігали міфологічну форму.
- Виникнення науки відносять до 6-му століття до н.е., коли у Давній Греції з'явилися перші теоретичні системи й зложилися відповідні умови, тобто сприятлива атмосфера для виникнення науки (це насамперед криза міфологічної свідомості) і

можливості для систематичного заняття науковою діяльністю (це відділення розумової праці від фізичної).

- Розвиток науки триває й у середні століття, але вона здійснюється під егідою церкви, з її благословення. Тому, з одного боку, можна відзначити великий внесок вчених-богословів у розвиток філософії й логіки; а з іншого боку - боротьба з тими мислителями, чиї наукові вишукування замірялися на офіційну церковну доктрину.

- Значно прискорився розвиток науки в епоху Відродження. Більшу роль тут зіграло розвиток торгівлі й мореплавання. (Леонардо Да Вінчі, Джордано Бруно, Микола Коперник).

- Але переворот у розвитку науки відбувається в 17-18 століття, коли вона оформляється як соціальний інститут. У цей час відбувається розвиток промисловості, відкриваються перші наукові товариства, почалося видання наукових журналів.

- В 19-20 столітті виникають великі наукові лабораторії й інститути з потужною технічною базою. Століття вчених-одинаків минуло, складаються наукові колективи із чітким поділом функцій.

- Однак довгий час, аж до ХХ сторіччя наука не являла собою цілісне, розвинене, самостійне соціальне утворення. І хоча елементи професіоналізму в науковій діяльності з'явилися вже давно, суспільство завзято розглядало науку, головним чином, як аматорське заняття, як форму проведення вільного часу. В 20 столітті обсяг наукової діяльності подвоюється кожні 10 років за рахунок прискорення росту кількості наукових відкриттів, а також числа людей, зайнятих у науці.

Інституціоналізація науки пов'язана з переходом до професійної діяльності, з появою наукового професійного співтовариства, спеціальних професійних установ. Розвиток науки завжди було пов'язане із задоволенням потреб суспільства. Інституціоналізація приводить до більше чіткого вираження й визначення соціально значимих функцій науки, що у свою чергу змінює роль, статус, престиж науки в суспільстві. Ознакою інституціоналізації є оформлення наукової діяльності й діяльності спеціальних установ щодо самостійної сфери громадського життя. Інституціоналізація, виникаючи на основі взаємодії науки із суспільством, забезпечує підвищення ефективності наукової діяльності, приводить у цілому до зростання ролі науки.

Внаслідок перетворення в цілісне утворення сама наука всі частіше стає предметом спеціального дослідження. Одержують розвиток філософія й історія науки, оформляється наукознавство як загальна наука про науку. В 50-і - 60-і роки американським соціологом Р. Мертоном заставляються основи соціології науки.

Соціологія науки як самостійна галузь соціології, зародилася на початку 20 століття на Заході; і на першому етапі розвивалася усередині соціології знання, де аналізувалися взаємодії знання й соціальної системи.

Соціологія науки вивчає:

- 1) соціальні аспекти діяльності по виробництву наукового знання;
- 2) систему соціальних відносин, що виникають у процесі руху нового знання (від його появи до впровадження в практику);

3) а також форми взаємодії науки й суспільства.

У розвитку сучасного суспільства наука відіграє особливу роль. Але в сучасному наукознавстві відсутнє загальноприйняте визначення науки.

Її можна розглядати:

і як компонент культури;

і як систему знань;

і як особливу діяльність по збору, аналізу й переробці інформації;

і як особливий соціальний інститут.

Наукова діяльність має широкий діапазон — це не просто система знань, але й процес їхнього одержання й застосування.

Однак у якому би плані не розглядалася наука, вона залишається продуктом світового розвитку й носить загальнолюдський характер. Безсумнівно, розвиток науки в окремих країнах має свою специфіку. Але важливо пам'ятати про глобальний, світовий її характер, неприпустимість протиставлення просторових границь (американська, українська наука й т.п.).

У складній природі науки укладені внутрішні протиріччя, які є джерелом її розвитку. Наука не тільки система знання, але й нескінченний процес його розвитку, а, отже, заперечення старого. Науці внутрішньо властивий інноваційний характер.

Наука виконує дві основні соціальні функції:

1-пізнавальну (вона спрямована на пошук нового, аналіз сутності процесів й явищ, виявлення закономірностей їхнього розвитку);

2-практичну (спрямована на застосування знання, його використання в різних сферах суспільства).

У цей час наука має всі ознаки розвиненого соціального інституту. У сфері науки у світі зараз зайняте понад 5 млн. науковців, видається 100 тис. наукових журналів, у яких публікуються більше 2 млн. наукових статей у рік. У розвинених країнах на науку витрачається 3-4% національного доходу. Наука має численні спеціалізовані установи, засоби: НДІ, АН, наукові й інформаційні центри, бібліотеки, музеї, органи координації й планування, є своя символіка, своя система контролю й заохочення, система оцінок престижу вчених (звання, учені ступені й т.п.). Виникли наукові центри, що поєднують тисячі вчених.

Згідно Р. Мертону, в основі функціонування науки як соціального інституту лежать 4 принципи:

- Принцип універсалізму (або об'єктивності). Наукова цінність знання не залежить від того, ким і коли воно отримано. Цей принцип вимагає, щоб об'єктивно оцінювався результат досліджень, і репутація була заснована на реальних заслугах.

- Принцип загальності. Наукове знання повинне належати всьому науковому співтовариству й бути загальним надбанням. Воно не повинне бути особистою власністю вченого або корпорації.

- Принцип безкористності. Вимагає служіння істині. Вчений повинен діяти заради досягнення істини, а не в корисливих особистих цілях.

- Принцип скептицизму. Вимагає, щоб наукове знання не відразу приймалося на віру. Вченому повинні бути властиві критичність і сумлінність у перевірці отриманих результатів.

8.5 Наукова діяльність як об'єкт соціологічного аналізу

Соціологічні дослідження науки мають теоретичне й прикладне значення:

- Теоретичне значення полягає в тому, що осмислення науки як соціального явища допомагає розкрити специфіку наукової діяльності, вивчити складні тут відносини, взаємозв'язок наукової сфери з іншими сферами громадського життя, глибше зрозуміти значимість науки.
- Прикладне значення пов'язане з тим, що отримані тут результати досліджень використовуються для рішення конкретних практичних завдань і проблем.

Оскільки наукова діяльність спрямована на пошуки нового, найважливішим фактором її розвитку є змагання, а зовнішнім вираженням змагальності виступає прагнення до визнання, боротьба за пріоритет і т.п.

Тому найважливішим завданням дослідника є вимір статусу науки в суспільстві. Статус як узагальнена характеристика відносин до науки включає:

- 1) довіру до результатів науки;
- 2) оцінку діяльності;
- 3) престижність заняття науковою діяльністю в порівнянні з іншими видами;
- 4) частку національного продукту, що йде на науку, черговість фінансування й т.д.

Наука займає високе місце. Разом з тим її престиж різко знижується при переході до конкретних характеристик і проявів. Зокрема, відношення до заняття науковою діяльністю, її фінансування й т.д. Видимо, можна зробити висновок про те, що як реально функціонуюча система наука в нашій країні ще не має належний високий статус і високий престиж. Про це свідчить, зокрема, те, що по оплаті й стимулюванню науковий куп займає 12 місце серед 22 основних видів трудової діяльності.

Сьогодні багато дослідників говорять про відставання науки від потреб розвитку суспільства. Тому в цей момент необхідно насамперед:

- зміцнити матеріальну базу науки,
- забезпечити розвиток досліджень,
- підняти на світовий рівень їхню якість, забезпечити розвиток пріоритетних галузей,
- забезпечити співробітництво різних наук,
- звільнити при цьому суспільні науки від службової ролі стосовно політичної системи.